

OTDK DOLGOZAT

Rafiei Arman

MA

2013.

AZ ISZLÁM GAZDASÁGTAN FEJLŐDÉSE
DEVELOPMENT OF ISLAMIC ECONOMICS

Rafiei Arman

Kézirat lezárva: 2012. október 29.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE, KÉRDÉSFELVETÉS.....	1
2. AZ ISZLÁM GAZDASÁGTAN FEJLŐDÉSÉNEK SZAKASZAI.....	2
2.1 A KIALAKULÁS IDŐSZAKA.....	2
2.1.1 A KORAI ISZLÁM GONDOLKODÓI ISKOLÁK.....	3
2.1.1.1 Hanafita iskola	3
2.1.1.2 Malikita iskola.....	4
2.1.1.3 Safiita iskola.....	6
2.1.1.4 Hanbalita iskola	7
2.1.1.4 Az egyetlen kiemelkedő sííta iskola, a Dzsfarita iskola	8
2.2 A FORDÍTÁS IDŐSZAKA	8
2.3 AZ ÚJRAFORDÍTÁS ÉS A TOVÁBBADÁS IDŐSZAKA.....	10
3. AZ ELSŐ MUZULMÁN GAZDASÁGI GONDOLKODÓK: ABU JUSUF ÉS AL-SHAIBANI..	12
3.1 ABU JUSUF (~729-798)	12
3.2 MOHAMED AL-SHAIBANI (750-804).....	12
4. AZ ISZLÁM KÖZGAZDASÁGTAN FEJLŐDÉSÉNEK MÁSODIK HULLÁMA – XI-XII. SZÁZAD	13
4.1 AL-MAWARDI (972-1058).....	13
4.2 IBN HAZM (994-1064).....	14
4.2.1 ALAPVETŐ SZÜKSÉGLETEK ÉS TULAJDON.....	15
4.2.2 ZAKÁT	15
4.2.3 ADÓK	15
4.3 AL-GHAZALI (1058-1111).....	16
4.3.1 AZ ÖNKÉNTES CSERE ÉS A PIAC FEJLŐDÉSE.....	16
a. Kereslet, kínálat, profit.	17
b. Értékek és etika a piacon.....	17
4.3.2 A TERMELÉSI TEVÉKENYSÉGEK HIERARCHIÁJA.....	18
a. Igazságosság, béke, stabilitás, mint a gazdasági folyamatok feltételei.....	18
b. Államháztartás.....	20
4.4 ALI AL-DIMASHQI (†1175 után).....	21
4.4.1 A GAZDAGSÁG	21
4.4.2 MUNKAERŐ	22

4.4.3 TERMELÉSI KÖLTSÉGEK ÉS ÉRTÉK.....	23
4.4.4 KERESLET, KÍNÁLAT, ÁR	23
4.4.5 ÁREGYENLŐTLENSÉGEK.....	23
5. IBN AL-QAYIM ÉS A KORAI ISZLÁM GAZDASÁG KÉT LEGNAGYOBB GONDOLKODÓJA – IBN TAIMIYA ÉS IBN KHALDUN.....	24
5.1 IBN TAIMIYA (+1328)	24
5.2 IBN AL-QAYIM (1292-1350)	26
5.3 IBN KHALDUN (1332-1406)	29
5.3.1 A FOGYASZTÁSI HAJLANDÓSÁG, A MUNKA ÉS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS	30
5.3.2 ÁRAK.....	31
5.3.3 A MUNKA ÉRTÉKELMÉLETE	32
6. ÖSSZEGZÉS.....	34
IRODALOMJEGYZÉK.....	35

Táblázat- és ábrajegyzék

1. ábra: A ma is működő vallásjogi iskolák területi elhelyezkedése.....	8
--	---

1. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE, KÉRDÉSFELVETÉS

A dolgozat főcélja, hogy bemutassa, hogyan fejlődtek az iszlám világában a gazdaságtani gondolatok a 700-as évektől az 1400-as évek elejéig. Több európai, illetve amerikai közgazdász is foglalkozott a kérdéssel, sőt Joseph Schumpeter egyenesen a „Nagy résnek” nevezte ezt az időszakot, míg nem rátalált az egyik leghíresebb akkori gondolkodó Ibn Khaldun írásaira.

A téma fontossága abban keresendő, hogy vajon milyen elméletekre, és mikor jöttek rá egyes muzulmán gondolkodók, illetve mennyire tudták ezeket az uralkodók által beépíteni a gazdaságba.

A dolgozat eleje az iszlám közgazdaságtan korai fejlődéséről, valamint a klasszikus iszlám gondolkodói iskolákról szól, melyek rendkívül meghatározóak voltak abban az időszakban.

A dolgozat fontosabb fejezetei az egyes gondolkodók életéről, gazdasági észrevételeikről, elméleteikről szólnak.

2. AZ ISZLÁM GAZDASÁGTAN FEJLŐDÉSÉNEK SZAKASZAI

A korai iszlám közgazdaságtan fejlődésének három nagy korszakát tudjuk elkülöníteni. Az első a kialakulás időszaka, amely tíz évvel Mohamed futása után kezdődött, és egészen a VIII. század elejéig tartott (632-718). A második szakasz a fordítás időszaka, amikor idegen eszméket fordítottak muzulmán gondolkodók, például görög nyelvről arabra, amellyel lehetőséget adtak másoknak, hogy részesüljenek más nemzetek szellemi és gyakorlati munkáiból (VIII.-XI. század). A harmadik szakasz pedig az újrafordítás és átmeneti korszak volt, mely során a görög és iszlám ötletek elértek Európába a fordítás és egyéb kapcsolatok révén (XII.-XV. század) (Islahi, 2004).

2.1 A KIALAKULÁS IDŐSZAKA

Gazdasági ötletek írott formában már jóval az iszlám kialakulása előtt is léteztek. A Nyugati közgazdaságtanban különösen a görög eszméket tekintik a kezdeteknek, ugyanakkor sokan feltételezik azt, hogy az iszlám gazdasági gondolatok korai kialakulására nem voltak hatással semmiféle külső elemek. Nem kétséges, hogy már hosszú idő óta az arab országok néhány kereskedelmi kapcsolatot hoztak létre a szomszédos országokkal, de ez nem vezetett szellemi és kulturális kapcsolatok létrehozásához. Nincsenek bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy a korai időszak alatt fordítói tevékenységet folytattak volna az iszlám országokban. A kommunikáció sem volt elég fejlett ahhoz, hogy megismerjék a külföldi gondolatokat. Másrészt az iszlám két nagy alapvető forrása a Korán és a Szunna egy sor gazdasági elvet és tanítást tartalmazott, valószínűleg ezért nem volt szükségük idegen forrásokra.

A Korán tanítása a gazdasági kérdésekben specifikus és kevés. A Korán többnyire adott elveket tartalmaz és hangsúlyozza az elme használatának és az érvelés alkalmazásának fontosságát. Ez vezetett a korai gondolkodó iskolák megjelenéséhez, amelyek új problémákra származtatott szabályokat hoztak létre és jogi logikát a társadalom széles körére (Chapra, 2001).

Tehát az idők folyamán több gondolati iskola alakult ki, melyeknek alapítóit imámnak nevezték. Ők időrendi sorrendben a következők voltak: Zayd bin Ali, Abu Hanifa, Malik, Shafi, Ahmad bin Hanbal.

2.1.1 A KORAI ISZLÁM GONDOLKODÓI ISKOLÁK

A szunnita iszlám gondolkodó iskoláit madzhabnak nevezzük. Ezek az iskolák Mohamed Próféta után körülbelül 150 évvel jelentek meg, és alapjai a muzulmán törvények (sária) voltak. A rendkívüli gyorsasággal terjedő iszlám, amelyet az is előrelendített, hogy az áttértek állami támogatásban részesültek, már igen korán szükségessé tette az egységes jogrend kialakítását és szabályozását, hiszen a frissen áttért hívőkben még élénken éltek az ősi istenek képzetei, a régi szokások és hiedelmek. Szükség volt olyan, a hit alapján felépülő útmutatásokra, amelyek segítségével a már többségben lévő muszlim hívőket kormányozni lehetett. Létrejött a hittudósok osztálya, az ulema. A bírák (kádik) szigorú képzésétől a kalifák hatalmuk legalizálását, és ezzel együtt a hívők széles rétegeinek támogatását remélték. Az ulema azonban a saját szerepét úgy értelmezte, hogy a sária előírásait szigorúan betartó vallásos közösség olyan ellenpólust jelent majd, amely képes lesz a politika romlott világát a helyes irányba, Isten útjára terelni. A hatalomnak és a vallási életnek ez a megosztott jellege jogi, erkölcsi, politikai ellentétek csíráit hordozta magában.

2.1.1.1 Hanafita iskola

A Hanafita iskola, melyet Abu Hanifa al-Nu'man bin Tabit (702-780) imám alapított, az első széles körben elterjedt iszlám gondolkodó iskola volt. Abú al-Abbász al-Saffah, az omajjád dinasztia elleni forradalom vezetője, és az Abbászida Birodalom megalapítója (750) volt az, aki elsőként pénzelte, finanszírozta az iskola tanításait. Számos gondolkodó és jogtudós csatlakozott hozzá, annak reményében, hogy az államvezetés növekedhessen, és ezáltal felmenthessék a muzulmán umma-t (közösséget) az Ommajjád dinasztia zsarnoksága alól.

Azonban Abu Hanifa korán felismerte, hogy az Abbászidák nem akarják alkalmazni a Saria¹ törvényeket, valamint az iszlám államvezetés gyakorlatát, így elhatározta magát a kormányzattól, és visszautasította a vezető pozíciót a bírói testületben al-Mansúr al-Abbász uralkodása alatt. Tehát Al-Mansúr megpróbálta a saját oldalára állítani Abu Hanifat, aki elutasította ezt, ezért bebörtönözték, sőt néhány forrás szerint kínozásnak is alávetették.

¹ tágabb értelemben bármilyen jogrendszert jelenthetnek, amelyek szándékuk szerint az Isten által elrendelt normáknak kívánnak megfelelni. Szűkebb értelemben, a klasszikus iszlám jogtudományi hagyományokra, struktúrára épülő jogrendszereket nevezzük Saria jogrendszereknek és ebből alakultak ki a törvények.

Néhány történész szerint az abbászidák mérgezték meg Abu Hanifa-t, aki a börtönben halt meg.

Ennek ellenére az abbászidáknak sikerült magukhoz vonzani Abu Hanifa két legkiemelkedőbb tanítványát: Abu Jusuf al-Qadit és Muhammad bin al-Hasan al-Shaybanit.

Abu Jusuf már 780-ban al-Mahdí al-Abbász uralkodása (775-785) alatt csatlakozott a kormányzathoz, és tovább folytatta munkásságát al-Hádi (785-786) és al-Rasíd uralkodása (763-809) alatt is, számos munkát írt jogtudományból. Az egyik legfontosabb műve a Kitab al-Kharaj, vagyis Az adózás könyve, melyet Hárún al-Rasíd kalifa felkérésére írt meg.

Mivel a vezető hatalmakkal rendkívül jó kapcsolata volt, fizetését kiegészítették ajándékokkal és rengeteg meghívással, így kicsapongó életet élhetett. Ő róla a későbbiekben még lesz szó.

A másik tanítvány al-Shaybani magára vállalta a vezető szerepet a bírói testületben al-Rásíd uralkodása alatt. Fontos megemlíteni, hogy koránt sem vált olyan híressé, mint gondolkodó társa Abu Jusuf, azonban számos tételt állított fel az iszlám jogtudományban (fiqh). A legkiemelkedőbb művében a Jami al-Saghír című munkában mesél Abu Jusufról, Abu Hanifaról, fontos műve továbbá a Jami al-Kabír.

Kétségtelenül a kormányzat központi szerepet játszott a Hanafita iskola előretörésében, Abu Jusuf és al-Shaybani alkalmazása és támogatása által. Ibn Hazm, szintén kiemelkedő iszlám gondolkodó azt írta, hogy két iskola volt, ami meghatározó volt ebben az időszakban, az egyik a Hanafita iskola, - mindenek előtt Abu Jusuf tanításai miatt -, a másik pedig a Malakita iskola, amelyről az alábbiakban lesz szó.

2.1.1.2 Malikita iskola

A malikita iskola volt a második legkorábban kialakult iszlám gondolkodó iskola. A malikita elméletek forrásai a Koránból, a Próféta hagyományaiból a haditból, az együttműködésből (ijma) és az analógiából, hasonlatosságból eredeztethetők. A malikita iskola elgondolása az együttműködésről különbözött a hanafita iskoláétól, mivel itt a közösség megegyezéséről volt szó a medinai emberek szemszögéből.

A malikita iskolát Malik ibn Anas (713-795), egy jogi gondolkodó alapította Medinában. Három abbászida kalifa is meglátogatta, a Medinai Zarándoklat² alatt. A második abbászida kalifa al-Mansúr felkérte a medinai jogtudóst, hogy hozzon létre egy olyan bírói testületi rendszert, amely egyesítheti az akkoriban működő összes jogtudományi elképzelést.

² évente a muzulmánok ellátogatnak Medinába, ahová Mohamed próféta is ment 622-ben.

Az iskola nyugat felé terjeszkedett a Malik tanítványai révén, és dominánssá vált Észak-Afrikában, valamint Spanyolországban is. Észak-Afrikában a malikiták meghozták a felemelkedést egy fontos szufi rendelkezésnek, a Shadhili-nak, melyet Abu al-Hasan, egy malikita jogtudós hozott létre Tunéziában a XIII. században.

A 770-es években, amikor al-Mansúr elvesztette bizalmát Abu Hanifában, Malik imám felé fordult, és javasolta, hogy egységesítsék az akkoriban létező iskolákat, valamint arra ösztönözte Malik imámot, hogy megírja az al-Muwattat. A történelemben így maradt ez meg: al-Mansur beszélt al-Malikkal 772 körül és arra ösztönözte, hogy írja meg a Fiqh al-Muwatta-t. „Írd le ezt a tudást, és próbáld elkerülni Ibn Abdullah al-Masud (a Korán és a hagyományok értelmezéséről írt, a Próféta után) különbségét, Ibn Abbasz engedékenységet és Ibn Umar keménységét. A fiqh legyen mérsékelt ebben, és olyanokat írd, amelyekkel a legtöbb imám és sahabah (akik láthatták Mohamed prófétát) egyetért, és megígérjük, hogy elhozzuk az összes embert, aki követi az iskolád tanításait, valamint elterjesztjük a könyvedet az államokban. Megkérjük az embereket, hogy ne menjenek ezzel szembe és ne bírálják a műben megjelent részeket.” Malik imám körülbelül 11 évig írta az al-Muwattát, és ez az Abbászida Birodalom végleges jogi szövegévé vált, az abbászida uralkodók pedig legnagyobb tisztelettel álltak Malik elé, Harun al-Rashid olyannyira, hogy kijelentette, akármikor látja valaki Malikot, üljön le előtte a földre és hallgassa meg mit mond.

Al-Mansúr nyilvános támogatása miatt Malik imám elidegenedett tanárától Rabiát al-Raitól, mivel ő megtagadta, hogy a kormányzat veszélyeztesse elveit, így elváltak útjaik. Malik imám al-Mansúrtól egészen al-Mahdi al-Abbasz (-785) uralkodásáig élvezhette a kormányzat támogatását. A Hanafita iskolának csakúgy, mint al-Mansúrnál, al-Mahdi támogatását sem sikerült elérnie, azonban Abu Hanifa két leghíresebb tanítványa továbbra is próbálkoztak. A legfőbb oka, hogy az abbászida uralkodók támogatták a hanafita és a malikita iskolát a dzsafariita iskola, egy síita iskola előretörése volt.

Az Ottomán dinasztia uralkodásának elején (1299-1923) a török hanafiták létre hozták a legfontosabb bírói testületet a birodalomban. Észak-Afrika azonban hű maradt a malikita örökséghez. Mind a hanafita, mind a malikita hagyományoknak erős beleszólása volt a jogalkotásba, együttműködve a helyi uralkodóval. Az Ottomán Birodalom hanyatlásakor a malikiták visszanyerték korábbi befolyásukat a térségben. Ma a malikita tanok és gyakorlat, széles körben elterjedt maradt Észak-Afrikában, Szudánban, a Nyugat és Közép Afrikai térségben.

A malikita iskolához tartozott az egyik leghíresebb iszlám közgazdasági gondolkodó Ibn Khaldun is.

2.1.1.3 Safiita iskola

A safiita iskola Muhammad ibn Idris al-Safi'i (767-819) alapító után kapta a nevét. Ő eredetileg a Malikita iskolához tartozott és szintén tanítványa volt Maliknak. Ő azonban abban is hitt, hogy a legfelsőbb hatalmak hagyományai a Mohamedtől származtathatók, és a Szunnával azonosította őket.

A safiita iskola két fő központja Bagdad és Kairó volt. Ebből a két városból a safiitaák az iszlám világ különböző részein tanítottak. A X. században Egyiptomon kívülre, Mekkába és Medinába került át az iskola központja. Az oszmánok fenyegetése, tehát az 1200-as évek előtt a safiiták sok iszlám területen szereztek maguknak befolyást. Ez egészen a török szultánok uralkodásáig tartott a XVI. század elejéig, amikor is a hanafiták felváltották őket, akik jogi testületet alakíthattak Konstantinápolyban. Eközben Közép Ázsiában növekedett meg a safiiták népszerűsége.

Al-Safi'i szerzett egy ajánlólevelet Mekka kormányzójától, Medina kormányzójának, mellyel lehetővé tették a számára, hogy találkozzon Malik imámmal, akinek a befolyása nagyon magas volt Medinában az Abbászida Kalifátus idején, és Malik imám haláláig, vagyis 9 évig tanult tőle. Ekörül al-Safi'i elszegényedett és kénytelen volt visszatérni Mekkába, ahol voltak egyesek, akik aggódtak az állapota miatt, így felkérték Jemen kormányzóját, hogy találjon neki egy hivatalos pozíciót, így Safi'i imám a jemeni Najran kormányzója lett.

Azonban Harún al-Rasid uralkodása alatt Safi'i imámot azzal vádolták, hogy az alaviták és a Dzsafarita iskola felé hajlik, így megbilincselve vitték el Bagdadba. Amíg ő Bagdadban raboskodott az egyik barátja al-Shaybani közben járt a nevében, és azt vallotta, hogy al-Safi'i nem áll közel a Dzsafarita iskolához, és teljes mértékben támogatja az abbászida kormányt. Emiatt al-Safi'it szabadon engedték, és a két imám közel került egymáshoz. Együtt tanulmányozták Abu Hanifa véleményét és analógiáit, mivel mindketten nagyon jól ismerték a gondolkodót.

Azonban a Dzsafarita iskolával kapcsolatban különbözött a kapcsolatuk, amíg al-Safi'i szimpatizált velük, al-Shaybani nem. A safiita iskola tulajdonképpen a malikita és a hanafita iskola kettősségéből született meg. 812-ben Shafi'i imám Egyiptomba költözött Ibn Abdullah al-Abbaszhoz Egyiptom kormányzójához. Itt az iskola tanításai lassan terjedni kezdtek. Sajnos mivel Shafi'i imám véleménye néhány ponton eltért Malik imámétól, ez felkorbácsolta az indulatokat a malikita iskola hívei körében Egyiptomban fellázadtak ellene, majd megölték.

Érdemes megjegyezni, hogy sem az al-Bukhari³, sem az al-Muslim³ nem mesélt soha al-Shafi'i haditjáról, mivel közel állt a Dzsfarita iskolához.

A safiita iskolához tartozott al-Ghazali is, aki az első kifejezetten közgazdasági gondolkodó volt.

2.1.1.4 Hanbalita iskola

A hanbalita iskola a negyedik ortodox jogi iskolája volt a szunnita iszlámnak. A Korán és a Szunna dekrétumaiból származtatható, és magában foglalja a konszenzusokat, véleményeket vagy következtetéseket. Az iskola elfogadja a Próféta Társaságának véleményét, amely nem ért egyet más Társasággal. Az ilyen esetekben a Korán vagy a Szunna az irányadó.

A hanbalita iskolát Ahmad ibn Hanbal hozta létre (780-855). Hanbal jogot tanult különböző mesterektől, beleértve Safi'i imámot. Több tradíciókról szóló tárgyat tanult, mint jogtudományról szólót. A legfontosabb hozzájárulása az iszlám tudomány fejlődéséhez, 5000 hagyomány összegyűjtése a 'Musnadul-Imam Hanbal' című művében. Annak ellenére, hogy Hanbal munkája mennyire fontos volt, az ő iskolája nem élvezte azt a népszerűséget, melyet a fent említett iskolák.

Az iskola népszerűtlensége időszakos üldözésükhöz vezetett. A későbbiek során az iskolát vagyonuk ingadozása jellemezte. A hanbalita gondolkodók, mint Ibn Taymiyya és Ibn Qayim al-Jawzi sokkal toleránsabbak voltak az egyéb iskolákkal, mint azok velük szemben. Időről időre a hanbalita iskola aktívabbá és népesebbé vált bizonyos területeken az Abbászida Kalifátus törvényalkotásában, de jelentősége fokozatosan csökkent az Ottomán uralom alatt.

Ahmad bin Hanbal Bagdadban született, és már 15 évesen különböző országokba utazott, hogy találkozhasson különböző gondolkodókkal. Bagdadban Shafi'i imámtól tanult, aki jelentős hatással volt rá, ahogy Abu Jusuf is.

Ahogy sok másik gondolkodó, ő is áttelepült Hijazba⁴, azonban ő nem volt annyira ismert, mint más gondolati iskolák vezetői, mivel ő fontosabbnak tartotta a muhaddith⁵ egy valódi jogtudós helyett.

Ibn Hanbal az Abbászida Birodalom kormányának erős szóvivője volt. Amikor al-Mutawakil került hatalomra 854-ben, el kezdte üldözni az alavitákat (siíták), és hevesen

³ a szunnita iszlám haditjait összegyűjtő hat könyv egyike

⁴ a mai Szaúd-Arábia nyugati területén található terület volt

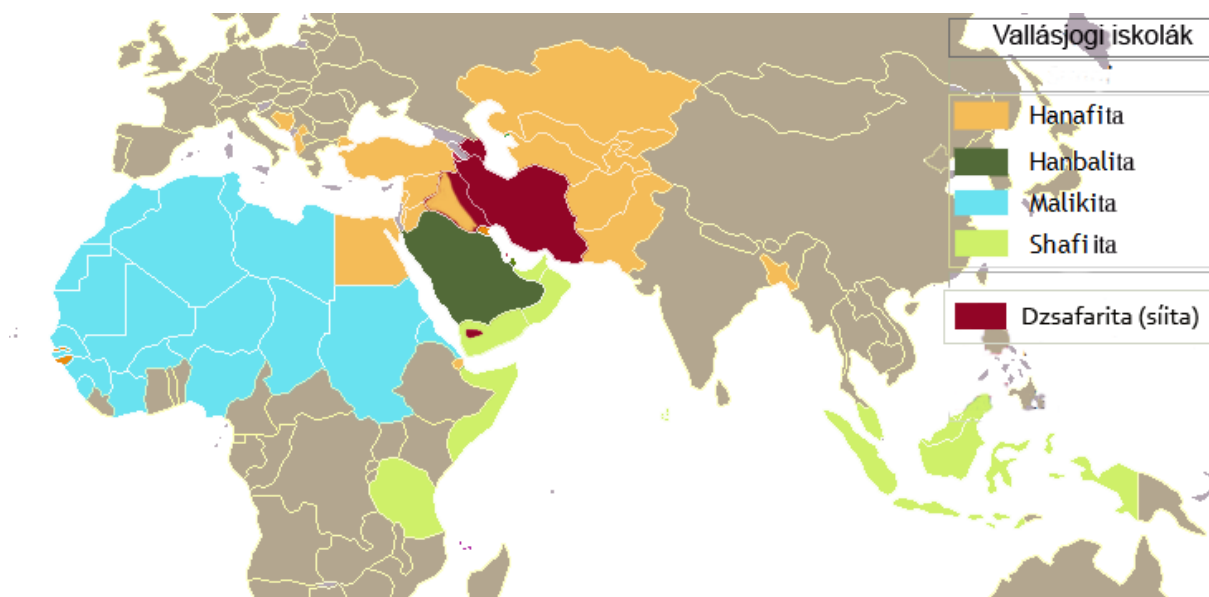
⁵ Mohamed Próféta kijelentései, nyilatkozatai vagy cselekedetei

ellenezte az Dzsafarita iskola működését, azonban Ibn Hanbálnak 4000 dínár havi fizetést adott kézpénzben, és meghívta őt Samarrába⁶, hogy megkapja az imám áldását.

Az ő esete hasonló volt Malik imáméhoz, akinek a munkásságát és iskoláját szintén támogatta az Abbászida kalifátus (Murad, 2004).

2.1.1.4 Az egyetlen kiemelkedő síita iskola, a Dzsafarita iskola

A jogértelmezés síita irányzatát dzsafarita iskolának nevezik a hatodik síita imám, Jafar al-Sadiq (702-765) után, aki az iskola megalapozója, megteremtője volt. Több szempontból is különbözik a többi irányzattól, például megőrizte az idztihádot (önálló jogi döntés) és a korai iszlám racionalizmusát. Ismeri a megállapodás szerinti ideig tartó házasság jogi intézményét, illetve egy további kötelező vallási adót vezetett be. A dzsafarita irányzat Irán bevett irányzata a szafavida uralom kezdete óta (1501), de Irakban, Libanonban és az indiai szubkontinensen is sokan követik (Quadiri, 2002).



1. ábra: A mai is működő vallásjogi iskolák elhelyezkedése

Forrás: Short introduction to islam alapján, saját szerkesztés

2.2 A FORDÍTÁS IDŐSZAKA

A fordítás időszaka az a kor, amikor megkezdődött a külföldi klasszikus, mester művek lefordítása. Főként a görög gondolatokat fordították arab nyelvre, melynek

⁶ a mai Irak területén található város

következtében muszlim tudósok mentek egymástól tanulni, illetve átadni, majd hasznosítani addig megszerzett tudásaikat. A fordítói tevékenység a VII. században indult, és közel két évszázadon keresztül folytatódott. Az első fordítás már I. Omár kalifa uralkodása (634-644) alatt megtörtént, azonban a nagy tömegű fordítás valójában a VIII. századtól vette kezdetét. Bár fontos megjegyezni, hogy az V. omajjád kalifa Abd al-Malik ibn Marwan uralkodása (685-705) alatt elrendelte a fordítások szükségességét. A fordítások szempontjából még egy fontos esemény történt a VIII. század előtt, mégpedig, hogy egy omajjád herceg Khalid ibn Yazid (665-704) bevezetett egy rendszert a kezdeti fordításokhoz, és arab gondolkodókat küldött Rómába, Perzsiába, Indiába valamint Görögországba; és ezzel a kezdeményezéssel elrendelte a klasszikus művek arabra fordítását.

A fordítások teljes körű megkezdése egy abbászida kalifához, al-Mamún kalifa (813-833) nevéhez köthető, aki külön erre a célra megalapította, a Bölcsesség házát (Bayt al-Hikmah). Az ősi tudományokat beépítették az arab nyelvbe, és sok fontos perzsa, indiai, valamint görög művet mentettek meg a feledés homályától. Ez az esemény a Kelet és Nyugat találkozási pontjának tekinthető, és rendkívül hatékony csatornának bizonyult az eszmecserékre. Az elkövetkező évszázadokban ez megkönnyítette az arab, indiai és perzsa tudományok átvételét Európába. Az egyik élő példa erre az arab számok.

A IX. századra a muzulmán gondolkodók, már tisztábban ismerték a fordítások tartalmát, és elkezdődött azok kiértékelése, további magyarázatok kifejtése, sőt hasonló alkotások megszületése. A dolgozat szempontjából a fordítások legfontosabb területei az állam és a gazdaság kérdéseivel voltak kapcsolatosak, azonban számos művet fordítottak le ebben az időszakban a csillagászat, a művészet, a filozófia, valamint az orvostudomány témájával kapcsolatban. Jól látható tehát, hogy ez a korszak mennyire fontos volt a későbbi gondolkodás fejlődésének szempontjából.

Egyértelműen kijelenthető, hogy a külföldi munkák lefordítása nem nyűgözött le minden muzulmán gondolkodót, ezáltal három különböző csoport különböztethető meg:

- az első csoport azokból a gondolkodókból állt, akik teljes mértékben elutasították a görög ötleteket. A tudósok e csoportja azt vallotta, hogy az iszlám örökség tudása elegendő volt a biztonságos és kényelmes élethez. Ezek az idegen források csak megzavarják az embereket és hatásukra akár el is hagyhatják a muzulmán országokat. Ez a csoport a hagyományörző vagy muhaddithun. Képviselői: al-Sarakhsi, al-Kinani, al-Farra voltak.
- A második csoport megkülönbözteti a kedvező, elfogadható és az iszlám hitet, iszlám elveket megsértő nézeteket. Konfliktus esetén igyekeztek bizonyítani az iszlám

gondolatok fölényét a göröggel szemben vagy lehetőség szerint kísérletet tettek a két gondolati rendszer szintetizálására. Ezek többféleképp ismertek: iszlám skolasztikusok, skolasztikus teológusok, dialektikusuk vagy mutakallimun. Képviselői: al-Mawardi, al-Ghazali, Fakhr al-Din alRazi.

- A harmadik csoportba azok tartoznak, akiket mélyen befolyásoltak a görög gondolatok filozófiák és túlságosan támogatták, javasolták, propagandálták azokat. Ők nem vártak volna azzal, hogy az iszlám elvekkel is megegyezzenek az érdekes, sokak számára értelmezhetetlen filozófiai gondolatok. Ez a csoport az említett muszlim filozófusok vagy hukama. Ehhez a csoporthoz tartoznak: Sina, Ibn al-Haytham, Ibn Tufayl, Nasir al-Din al-Tusi is. Azonban meg kell említeni, hogy ők már a fordítás időszaka után éltek a XI. századtól, viszont műveik jellege miatt ide soroljuk őket.

Egy negyedik csoportot is meg kell különböztetni a szufikat vagy *ahl al-tasawwuf*. Fontos kiemelni, hogy a szufizmus elemei voltak a következők: az istentisztelet folytonos alkalmazása teljes odaadással Allah iránt, valamint az idegenkedés a világi pompáktól is, azonban az iszlám támogatta az élet kiegyensúlyozott megközelítését. Az aztétikus magatartás nem jelenti a világi dolgok elutasítását. Egyszer, amikor Mohamed Próféta meghallotta hogy társai megfogadták, hogy nem házasodnak, nem alszanak és nem esznek, elutasította magatartásukat, és azt mondta, h ő a legjámborabb ember minden hívő közül, annak ellenére hogy házas, alszik és néhanapján megszegi a böjtöt, igaz ez utóbbi esetben áldozatot kell hozni cserébe, és csak nagyon különleges esetben megengedhető, ilyen például a súlyos betegség (Islahi, 2004).

2.3 AZ ÚJRAFordÍTÁS ÉS A TOVÁBBADÁS IDŐSZAKA

A kialakulás harmadik szakaszát az iszlám és greko-arab művek latinra, és más európai nyelvre való fordítása jellemezte. Louis Baeck az arabról fordítás időszakának három részét különbözteti meg. Az első a korai XII. századtól a XIII. század kezdetéig tartott, mely során a legfontosabb arab és görög műveket lefordították katalán, kasztíliai és d'Oc⁷ nyelvre. A második szakaszban ezekről a nyelvekről lefordították a műveket latinra. A harmadik szakasz, amely a XIII. század közepétől kezdődött, és a későbbi műveket fordították arabról, d'Oc nyelvre, majd latinra. A fordításnak ebben a szakaszában érték el a Nyugatot a

⁷ mai Dél-Franciaország területén volt használatos nyelv

legfontosabb matematikai, csillagászati, orvostudományi és filozófiai arab megfigyelések (Baeck, 1991).

3. AZ ELSŐ MUZULMÁN GAZDASÁGI GONDOLKODÓK: ABU JUSUF ÉS AL-SHAIBANI

3.1 ABU JUSUF (~729-798)

Abu Jusuf a mai Irak területén született 729 körül. Hosszabb ideig élt Kufában és Bagdadban is. Tanuló éveiben Abu Hanifa, a hanafita iskola alapítójának tanítványa volt, később az Abbászida Kalifátus főbírájává vált Harud al-Rashid uralkodása (766-809) alatt.

Fő műve az Kitab al-Kharaj, az Adózás könyve volt, mely saját gondolatait tartalmazta az adózásról, az államháztartásról, valamint a mezőgazdasági termelésről. Támogatta a megbocsátó adópolitikát, és úgy gondolta, hogy központosítani kell az adóigazgatást, mivel ez csökkenti a korrupciót.

Abu Jusuf arról is írt, hogy az adóbevételeket vagy legalábbis annak egy részét társadalmi, gazdasági infrastruktúra fejlesztésére kellene fordítani, hiszen ez az egyik alappillére egy virágzó gazdaságnak. Értekezett továbbá az adózás típusairól, a forgalmi adóról, a halál adóról, és az import vámokról is (Abu Jusuf).

3.2 MOHAMED AL-SHAIBANI (750-804)

Mohamed ibn Hassan al-Shaibani 750-ben született. Abu Jusufhoz hasonlóan Abu Hanifa tanítványa volt. Apja halála után örökségének nagy részét tanulásra költötte.

Fő műve a Kitab al-Iktisab, vagyis a Jövedelmek könyve volt. al-Shaibani a deduktív megközelítést alkalmazta, ugyanis egy korábbi gondolkodó meglátásaiból kiindulva vont le következtetéseket.

Fontos megállapításokat tett a fogyasztás és a jövedelem összefüggéseiben. A fogyasztási szokásokat három csoportra osztotta: az első a megélhetési, a második a fogyasztási szokások javítása, a harmadik pedig az extravagáns fogyasztás volt. Ő írta le elsőként az alapvető szükségleteket, amelyek a következők voltak: az étel, az ital, a ruházkodás és a menedék. Al-Shaibani a fogyasztási szintek meghatározásával erős alapot nyújtott a későbbi gondolkodók számára.

A termelési tevékenységek négy kategóriáját különböztette meg a jövedelemforrások szempontjából: a bérbeadást, az ipart, a mezőgazdaságot és a kereskedelmet (Wilson et al., 2006).

4. AZ ISZLÁM KÖZGAZDASÁGTAN FEJLŐDÉSÉNEK MÁSODIK HULLÁMA – XI-XII. SZÁZAD

4.1 AL-MAWARDI (972-1058)

Abu al-Hasan Ali Ibn Muhammad Ibn Habib al-Mawardi, 972-ben született Basraban, amely város a mai Irak területén található. Ahogy sok más gondolkodó akkoriban ő is a Koránt és a Szunnát tanulmányozta, majd ezután az iszlám jogot, a fiqh-et. Jártas volt az etikában, a politika tudományban és az irodalomban, amelyek hasznosnak bizonyultak, mivel fontos karriert futhatott be Bagdadban ahol, amikor megkapta első kinevezését, ő lett a bírák vezetője vagyis a Kádi. Al-Qaim bi Amr Allah abbászida kalifa (uralkodott 1031-1075) alatt nevezték ki, a Buwayhidok⁸ ratifikációjával, utazó nagykövetté, és számos országba küldték el különleges missziók vezetőjeként. Ez volt az az időszak, amikor a Buwayhidok uralták a kalifátust, egészen 1055-ig (Wilson et al., 2006).

Abu Jusuféhoz hasonló jellegű, de szélesebb körű műve létezik, az Al-Ahkam al-Sultaniya vagyis A kormány rendeletei, sőt Abu Jusuf al-Kharaj-jában lévő következtetéseket al-Mawardi is megfogalmazta az al-Ahkamban al-Sultaniaban. Azonban amíg Abu Jusuf a hanafita iskolához, al-Mawardi a safiita iskolához tartozott. Szintén rengeteg témát fed le ez a mű, például értekezik a piac felügyeletéről, a mezőgazdasági kapcsolatokról, az adózásról, valamint az uralkodó megválasztásáról, feladatairól, jogköréről. Habibul Haq Nadwi egy ma élő arab közgazdász megjegyzi, hogy al-Mawardi ellenezte az örökletes, vagyis a feudális jogokat.

Művében fontos fejezetet szán a közfeladatoknak⁹. Al-Mawardi nem azzal foglalkozott, hogy az állam hogyan kezeli a pénzügyeket, hanem azzal, hogy az egyén és a közösség hogyan képes alakítani a gazdaságot. Al-Mawardi főművének 20. fejezete szól a közfeladatokról. Ez az első erre specializált munka ezzel kapcsolatban. Abu Yala al-Fara egy hanbalita főbíró szintén írt ezzel kapcsolatban, valószínűleg a hanbalita iskola válaszaként al-Mawardinak. Két oka lehetett a fejezet megírásának, az egyik a korrupció növekvő mértéke és

⁸ az Abbászida Kalifátus központjában, Bagdadban uralkodó dinasztia

⁹ hisba: egy doktrína, mely az iszlám elvek betartására jött létre, tartalmazza a muzulmánok kötelezettségeit, ahogy az államét is a Sária törvények betartásával

a gazdaság összetettségének növekedése. A közfeladat elméleti megalapozása Ibn Taimiyah nevéhez fűződik, melyről majd később esik szó (Kahf, 1991).

4.2 IBN HAZM (994-1064)

Abu Muhammad Ali Ibn Abu Omar Ahmad Ibn Said Ibn Hazm al-Qurtubi al-Andalusi, vagyis Ibn Hazm, 994-ben született Kordobában. A családja eredetéről nincsenek pontos információk. Azonban széles körben elfogadott, hogy Manta Lisham¹⁰ nevű faluból származtak Niebla tartományból. Az is biztos, hogy jómódú családból származott. Ibn Hazm apja Abu Omar Ahmad jelentős pozíciót töltött be a közigazgatási hierarchiában, vezírként¹¹ működött, amely pozíciót al Mansur és fia al Muzaffar irányítása (akik hatékonyan uralkodtak Hisham II kalifa nevében, a tartományban) alatt is megtartott.

Azonban éppen Ibn Hazm élete során Andalúziában megingott az iszlám vezetés, és többek között a szlávok elleni politikai konfliktus is negatív hatással volt Ibn Hazm családjának sorsára. Ibn Hazm számos politikai és katonai támadással találta magát szembe. A politikai stabilitás ingadozása ellenére Ibn Hazm képes volt apja nyomdokaiba lépni, mint vezír 3 különböző alkalommal. Elsőként IV. Abd al-Rahman al-Murtada omajjád uralkodó alatt lett vezír, majd V. Abd al-Rahman al-Mustazhir és végül Hisham al-Mutad alatt. Ibn Hazm nem töltötte egész életét az államigazgatással való foglalatossággal. Amikor ezzel felhagyott az a kora nyugdíjas korában volt, és ezek után életét a szellemi munka, a tanítás és különböző művek megírásának szentelte. 1064-ben szülővárosában Manta Lishamban halt meg.

Ibn Hazm műveiről elsőként Abu Rafi számolt be. A kutatások során több mint 400 művét és 80 ezer cikkét találták meg. Ezeknek a műveknek a témái magukba foglalják, a jogtudomány, a logika, a történelem, az etika, a logika, az összehasonlító vallás történet és a teológia tudományait. Azonban kevesebb mint 40 munkája létezik még most is.

Gazdasági tanításai sokrétűek voltak. Tágabb értelemben 3 kiemelt gazdasági témát tulajdoníthatunk Ibn Hazm-nak, aki ezáltal mutatta be az akkori iszlám gazdaság gondjait.

Ezek a következők voltak:

- alapvető szükségletek és tulajdon
- zakát
- adók

¹⁰ egy Sevilához közeli falu

¹¹ magas rangú politikai vezető, miniszter a muszlim kormányzatokban

4.2.1 ALAPVETŐ SZÜKSÉGLETEK ÉS TULAJDON

Ibn Hazm felsorolt néhány dolgot, amelyet alapvető szükségletnek gondolt, ezek voltak az étel, ital, ruha és menedék (~védelem).

Mindegyikhez meg kell teremteni a feltételeket. Az étel és ital elegendő az egészséghez és energiához. A ruha az aura fedezésére elegendő és alkalmas meleg vagy hideg szezon során illetve az esőzésekkor is. A menedék megóvjá az embereket az időjárás viszontagságaitól és lehetőséget ad a magánéletre.

A nagy kérdés az, hogy kinek kell biztosítani ezeket az alapvető szükségleteket, Ibn Hazm szerint ez az állam feladata. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy ehhez szerepet kell vállalniuk a gazdagoknak is, különösen a saját régiójukon belül kell segíteniük a problémák megoldásában.

4.2.2 ZAKÁT

A zakát tulajdonképpen a szegények számára egy évben egyszer fizetendő adó. Ibn Hazm a zakátról való írásaiban szintén hangsúlyozta a gazdagok szerepét a szegénység megszüntetésére. Ibn Hazm büntetést javasolt azoknak akik nem támogatták kellőképpen a zakátot, az állam gyűjtésekor önkéntesen vagy kikényszerítve. Amennyiben ez a személy továbbra is ellenáll, akkor szerinte akár börtönbüntetés is járhat érte. Azt vallotta, hogy amennyiben az ellenzék elutasítja a zakátot akkor murtadnak (hitehagyott) kell nyilvánítani. Mindenesetre, amennyiben fennáll valakinél ez a kötelezettség szegés akár nyíltan akár rejtve, azt kellőképpen meg kell büntetni.

4.2.3 ADÓK

Ibn Hazm hosszan taglalta az adórendszer igazságának tényezőjét. Szerinte, amikor kötelező adókat vet ki az állam, mindenképp figyelembe kell venni a nép akaratát. Ibn Hazm különösképpen az adóbeszedési rendszer természetével foglalkozott. Szerinte a sértő és kizsákmányoló adókat meg kell akadályozni. Az adóbeszedést a Sária határain belül kell véghezvinni. Az adófizetők veszteségei (és az ebből fakadó hiányosságok) az államnak is veszteséget jelenthetnek (Ibn Hazm).

4.3 AL-GHAZALI (1058-1111)

Abu Hamid Muhammad, aki ma al-Ghazali néven ismert, 1058-ban született egy Tushoz közeli faluban, észak kelet Perzsiában. Muhammad bin Muhammad fia volt, aki még al-Ghazali fiatalkorában elhunyt, és egy barátjára bízta fiát. Azonban mivel ő szerény körülmények között élt, tanácsolta al-Ghazalinak, hogy kezdjen el iskolába járni, ahol kap ingyen szállást. Miután elérte a tudós címet, 1091-ben kijelölték a Nizamiyah College tanítójának, mely iskolát Nizam al-Mulk Tusi a Szeldzsuk dinasztia miniszterelnöke alapított Bagdadban. A rövid bagdadi tartózkodása után azonban a következő 10 évben több helyen lakott, így Damaszkuszban, Jeruzsálemben, Mekkában, Medinában, valamint Irakban és Egyiptomban. 1106 körül visszatért Tusba, majd itt is halt meg 1111-ben.

Al-Ghazali a gazdasági aktivitások céljait illetően három csoportot definiált:

- az önellátás megvalósítása az egyén megélhetéséhez,
- gondoskodás az utódok jólétéről,
- gondoskodás a gazdasági szükségletek támogatására.

Al-Ghazali szerint minden gazdasági tevékenység három alapvető emberi szükségletet nyújt, ahogy Ibn Hazmnál is láthattuk: élelem, ruházkodás, menedék (Islahi et al. 1997).

A tévelygésből kivezető című művében, melyet magyarra is lefordítottak, csoportosította az akkori kutatókat. Ez alapján megkülönböztethetők a teológusok, akik az elmélyült gondolkodás mesterei, a bátiniták, akiknek a kiváltsága, hogy a tévedhetetlen imámtól átvegyék és terjesszék a tudást, a filozófusok, akik a bizonyítás és a logika mesterei voltak, valamint a misztikusok, akik úgy vélték, hogy ők az isteni jelenlét kiváltságosai (Németh, 2003).

Gazdasági elemzése fő művében, az Ihya Ulum al Dinben, a Vallás tudományok feléléde címmű könyvben található meg, mintegy 1700 oldalon keresztül. A főbb témák a következők voltak: Az önkéntes csere és a piac fejlődése, A termelési tevékenységek hierarchiája és fokozatai, valamint Az állam szerepe és az államháztartás (Islahi et al., 1997).

4.3.1 AZ ÖNKÉNTES CSERE ÉS A PIAC FEJLŐDÉSE

Al-Ghazali rávilágított a munkamegosztás, valamint a specializáció szükségességére a gazdasági folyamatokban. Továbbá kezdetleges magyarázatot ad a kereslet-kínálat kölcsönhatásaira, valamint a profit szerepéről is írt, és megalkotott egy magatartási kódexet, amely iránymutatást ad az üzleti életben.

a. Kereslet, kínálat, profit.

Al-Ghazali nem említi a piaci kereslet, kínálat jelenségét, azonban fő művében számos aspektusban ír saját felfogása szerint e tekintetben. Leírta az alacsony kereslet hatását az árakra: 'amennyiben a mezőgazdasági termelő nem talál vevőt termékére, akkor nagyon alacsony árat kér érte', tehát ez túlkínálatot jelent. Egy másik esetben, amikor az élelmiszerárak nagyon magasak voltak kijelentette, hogy azokat csökkenteni kell az élelmiszerek iránti kereslet által, ami a mai értelemben a keresleti görbe balra elmozdulásával egyenértékű. Felfedte a kínálat változásainak hatását az árban (mai értelemben a kínálati görbe eltolódása), amikor helyesli az áruk felhalmozását a kereskedők által, ha azok bőséggel állnak rendelkezésre és az áruk túl alacsony és a közösség birtokában is nagy mennyiségű áru található.

Általánosságban elmondható, hogy al-Ghazali említést tesz az árakról és profitról, többé-kevésbé együtt, anélkül, hogy egyértelmű utalást tenne a költségekre és bevételekre. Bár megvetette a profitorientált kereskedőket, de egyértelműen elismeri, mint a motiváció és a haszon forrását. Többek között a nyereségről és annak kockázatáról és bizonytalanságairól is írt.

Al-Ghazali néhány korábbi gondolkodót is megemlít, akik azt javasolták, hogy amennyiben a nyereség meghaladja a mindenkori piaci ár egyharmadát, a vevőnek lehetősége van felülvizsgálni az ügyletet, azonban ő nem támogatja ezt a lehetőséget, mivel az eladó jóindulatára támaszkodik, hogy a nyereséget a normál határok alatt tartja.

Bár al-Ghazali nem határozza meg a normálprofit határát, azonban az eladók jóindulatát feltételezve, valamint a kereskedelmi gyakorlat és a piaci feltételeket figyelembe véve a profitrátának a termékárának 5-10%-a körül kellene lennie. Továbbá betekintést nyújtott a kereslet árugalmasságába, amikor kijelentette: 'A haszonkulcs levágása az ár csökkenése miatt növeli az értékesítést és végül a teljes profitot.' Ma már egyértelmű, hogy egy rugalmas ár-mennyiség kapcsolatáról ír, bár nem használja ezeket a kifejezéseket.

b. Értékek és etika a piacon

Al-Ghazali leírta a piacok működését egy sor etikai norma és erkölcsi érték alapján, az üzleti közösségeken belül, amelyek részt vesznek a kereskedelmi gyakorlatban. Ezek az értékek az iszlám tanításaiból származnak. Különösen hangsúlyozza a félrevezető és hamis

reklámok, a csalás, a szerencsejáték és a felhalmozás megszüntetését. Különös tekintettel a felhalmozásnál al-Ghazali megemlíti az élelmiszer felhalmozást az ár felfelé módosításának céljából. Ragaszkodik hozzá, hogy ez egy óriási igazságtalanság, mert „minden embernek joga van élelmiszert vásárolni a mindenkori piaci áron, a mesterségesen gerjesztett magasabb ár, valamint az élelmiszer és más termékek felhalmozását szigorúan el kell ítélni, mert a haramhoz¹² hasonlóak.

4.3.2 A TERMELÉSI TEVÉKENYSÉGEK HIERARCHIÁJA

Al-Ghazali öt csoportba osztotta a termelési tevékenységeket:

- mezőgazdaság (élelem az emberek számára)
- legeltetés (élelem az állatok számára)
- vadászat (beleértve az ásványi anyagok és fa termékek feltárását, felhasználását)
- szövés (textil vagy ruházat)
- építkezés és tervezés (menedék miatt)

Valamilyen szempontból hasonlít a mai kortárs osztályozáshoz – primer, szekunder, terciér vagyis mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás – al-Ghazali osztályozása.

4.3.3. AZ ÁLLAM SZEREPE ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS

Bár al-Ghazali a gyakorlatban kerülte a politikát, részletes tanácsokat adott állami ügyekben, valamint arról, hogy az uralkodóknak hogyan kell elkészítenie őket. Úgy vélte, hogy az állam szükséges intézmény nem csak a társadalom ügyeinek megfelelő útmutatása és működése szempontjából, de a sária kötelezettségek oldaláról is. Al-Ghazali szerint 'az állam és a vallás egy rendezett társadalom elválaszthatatlan pillérei. A vallás az alapja, a mindenkori uralkodó pedig terjesztője és védelmezője annak. Erről így vélekedett: 'bármely pillér alap nélkül gyengévé válik, míg védelmező nélkül lemorzsolódik.'

a. Igazságosság, béke, stabilitás, mint a gazdasági folyamatok feltételei

Al-Ghazali nem foglalkozik közvetetten a gazdasági funkciókkal a mai értelemben véve, azonban egyértelműen azonosítja az állam funkcióit, melyet gyakran kötnek olyan

¹² az iszlám elveivel ellenkező, tiltott

klasszikus közgazdászhoz, mint Adam Smith. Megemlíti, hogy a gazdasági fellendülés érdekében az államnak létre kell hoznia a béke és biztonság igazságos feltételeit, hogy egészséges gazdasági fejlődés jölessen létre. Al-Ghazali a régi perzsa uralkodókra hivatkozott, amikor azt mondta: 'ezen királyok erőfeszítései a világ fejlődésére sikeresek voltak, mivel tudták, hogy minél nagyobb a jólét annál hosszabbra nyúlhat uralkodásuk. Továbbá azt is felismerték, hogy a vallás függ a hatóságoktól, a hatóságok a hadseregtől, a hadsereg a készletektől, a készletek a jóléttől, a jólét pedig az igazságosságtól.' (Islahi, 1997, 35.o).

'Ahol igazságtalanság és elnyomás van jelen ott városok és települések mennek tönkre, a lakosok elmenekülnek egyéb területekre, a megművelt földek elhagyatottá válnak, és megkezdődik a királyság hanyatlása, mivel a bevétel csökken, majd a kincstár kiürül. A nép sosem szerette az igazságtalan királyokat, és mindig imádkoztak a megdöntésükért.' (Islahi 1997, 36.o).

Al-Ghazali hangsúlyozta, hogy a belső jog, a rend és a külső fenyegetésektől való védelem miatt az államnak bizonyos intézkedéseket kell hoznia, ilyen például a mindenkori hadsereg fenntartása. Tehát az államnak tartja fenn a felelősséget az igazság, a rend, a béke és a stabilitás fenntartásához, a gazdasági fellendülés és fejlődés szempontjából. Továbbá hosszan ír a Hisba intézményéről, melynek funkciója a piacok káros hatásainak kiszűrése volt az élén a muhtasib-bal (állami ellenőr vagy könyvvizsgáló). Támogatta ennek az intézménynek a működését, sőt bemutatta azokat a piaci gyakorlatokat, amelyekkel ellenőrizhető.

Al-Ghazali szerint az uralkodónak kell biztosítania az állam fellendülését és fejlődését, a következők irányelvei alapján:

- az uralkodó elsődleges feladata, hogy megértse hivatalának fontosságát, valamint annak veszélyeit,
- mindig találkoznia kell az ulamákkal és ki kell kérnie tanácsaikat,
- tartózkodnia kell az igazságtalanságoktól, azonban közben kell tartania a rabszolga-katonákat, a szolgákat és tiszteket, valamint semmi esetre sem tolerálhatja igazságtalan magatartásukat,
- a hatalom birtokosát nem vezérelheti büszkesége, amely magával hozhatja haragját és bosszúját,
- nem szabad figyelmen kívül hagynia a bíróságra benyújtott petíciókat,
- nem kényeztetheti magát a szenvedélyei által,

- törekednie kell az óvatos, gyengéd viselkedésre, és kerülnie kell a durva iránymutatást,
- törekednie kell arra is, hogy a társadalom tagjai meg legyenek vele elégedve,
- az uralkodó nem tehet eleget olyan kéréseknek, amelyek az isteni joggal ellentétesek.

b. Államháztartás

Al-Ghazali részletesen és tömören mutatta be az államháztartás funkcióit egy iszlám társadalomban, mind az állami költségvetés bevételi, mind a kiadási oldalt is vizsgálta. Valójában ad némi betekintést a manapság költség-haszon elemzésként nevezett jelenséghez. Megemlíti a különböző forrásokból származó bevételek körét, az adózást, az állami hitelfelvételt és a közkiadásokat. A sária szabályokkal összhangban al-Ghazali megjegyzi, hogy a bevételi forrásokat két részre lehet osztani, a muzulmán és nem muzulmán forrásokra, amelyeket még tovább lehet osztani. A muzulmán eredetű bevételek esetében al-Ghazali számos forrást nevez meg, ám egyes forrásokat nem tart a mohamedán vallással összeegyeztethetőnek, másokat pedig, amelyek ugyan megfelelnek a sáriának, nem alkalmaznak.

A kiegészítő adók elrendelése. Al-Ghazali megemlíti azokat a kritikus adónemeket, amelyeket kivetettek annak ellenére, hogy nem feleltek meg a sária törvényeknek. Azonban támogatja a sária törvényeken felüli kiegészítő (extra sária) adókat bizonyos feltételek mellett. Erről később több iszlám gondolkodó is kifejtette véleményét.

A kiegészítő adók kivetése a közjólét érdekében lehetséges al-Ghazali szerint, (amelyet attól lehet függővé tenni, hogy van-e elegendő pénz az államkincstárban az államvédelmére és biztonságára). Továbbá kiemeli, hogy amennyiben egy iszlám társadalmat „hitetlen népek” beszivárgása fenyegeti további kiegészítő adók kivetésére lehet szükség. Ha az uralkodó úgy véli, hogy új adók kivetésével a társadalmi jólét növelhető, akkor joga van ezt alkalmazni. Al-Ghazali ezt írta: 'Amit az emberek adóként fizetnek kisebb veszteség számukra, mint az élet- és vagyonbiztonság lehetséges kockázata, amennyiben az iszlám állam nem rendelkezik megfelelő hatáskörrel az állam biztonságára. Ezzel lehet támogatni az árvasági kiadások növelését, finanszírozhatók belőle a gyógyszerek a betegek számára, amely lépésekkel elkerülhetők a jövőbeni nagyobb veszteségek. Ez tulajdonképpen a mai értelemben vett költség-haszon elemzés korai formájának tekinthető.

Tehát al-Ghazali lehetővé teszi a kiegészítő adók bevetését az iszlám állam megvédésekor, illetve az árvák védelmére és jólétük javítására.

Állami hitelfelvétel. Al-Ghazali azon kevés korabeli gondolkodók egyike, aki írt az állami hitelfelvételről, mint bevételi forrás, az adók és egyéb illetékek mellett. Viszonylag röviden említi meg, a lényege pedig az, hogy ha az állam szükségét érzi kölcsön kérhet a társadalom tagjaitól. Tehát ekkor az állam a saját népétől kérhetett kölcsön. Azonban felteszi a kérdést, hogy ha az uralkodó vagy annak tanácsadói rosszul jelzik előre a szükséges bevételeket, amelyek a hadsereg és egyéb közösségi érdekekhez szükségesek, vajon mi a garancia arra, hogy a néptől kapott kölcsönt vissza tudja fizetni? Úgy gondolta, hogy ezt mindenképpen garantálni kell. Tehát al-Ghazali lehetővé tenné az állami hitelfelvételt, amíg biztosítható a visszafizetés a jövőbeni bevételekből.

Állami kiadások. Al-Ghazali kritikusan állt az állami kiadásokhoz. Ezen a területet rendkívül tágan értelmezte, szerinte ide tartozik az igazságosság fenntartása, az állam biztonsága, és a virágzó társadalom fejlesztése. Sőt kijelentette, hogy élvezik a legnagyobb prioritást az állami kiadások esetében.

Az igazságosság több dimenzióját is említi, de szerinte a disztributív, elosztó igazságosság a legfontosabb, így hangsúlyozza, hogy az állam feladata a szegénység megszüntetése a társadalomban, és ha szükséges közkiadásokat kell fordítani erre a célra. Azt is kimondta, melyet több iszlám gondolkodó is elismert, hogy bizonyos területeken az állami kiadások közvetlenül kapcsolódnak a bevételi forrásokhoz (Islahi et al., 1997).

4.4 ALI AL-DIMASHQI (†1175 után)

Jafar ibn Ali al-Dimashqi Damaszkuszban született, majd később kereskedőként tevékenykedett. Fő műve az „Al-Isharah fi Maoeasin al-Tijara” az „Áru kereskedelem könyve volt, melyben sok fontos gazdasági következtetésre jutott.

4.4.1 A GAZDAGSÁG

Al-Dimashqi nem az emberek szükségleteivel, kiadásaival kezdte könyvét, mint az őt megelőző gondolkodók. Ehelyett a gazdagság definiálásával kezdte azt. Al-Dimashqi a vagyon négy kategóriáját különböztette meg:

- első, ami nem tartozik a kereskedelem témakörébe, de az üzletben fontos lehet, mint a pénz;
- második a kereskedelem körébe tartozó ingóságok, mint a készlet, mozgatható áruk, fém és a belőle készült áruk;
- harmadik az ingatlan, amely két részre osztható, az elsőbe tartozik a ház, a hotel, a bolt, a közfürdő, a malom, valamint a pékség, a másodikba pedig a megművelhető dolgok, mint a gyümölcsös, szőlő, legelő, erdő, folyó használati joga;
- és végül a negyedik, amit élőlényeknek hívott, így az állatok és a kor gyakorlatának megfelelően, a rabszolgák.

Al-Dimashqi felsorolta a jólét forrásait is. Két fő forrást különböztetett meg, a másodikat háromfelé bontotta. Az első forrás főként annak köszönhető, hogy ki milyen rangú családba született, gondolt itt az öröklődésre; míg a második a törekvésnek köszönhető, ami tovább bontható: egyrészt a hatalmi, másrészt a vállalkozói törekvésre, valamint e kettő keverékére. A hatalmi törekvés tovább bontható kormányzati, szultáni, illetve nem kormányzati résszé. A szultáni hatalom forrása az adókból, illetve az egyes vállalkozások állami tulajdonlásából eredhetnek. A vállalkozói források három részre oszthatók: kereskedelmi, ipari és e kettő kombinációjára.

Al-Dimashqi a monopolisztikus irányítás formáit is megemlíti, három részt különít el: egy fő eladót, a vásárlók egy csoportját, illetve az eladók egy csoportját (ez a mai kartellnek felelne meg). Ezzel párhuzamosan osztályozta a piaci viszonyokat, amely tükrözi a piaci mechanizmusok megértését.

4.4.2 MUNKAERŐ

Al-Dimashqi írt a munkaerő, a specializáció, valamint a gazdasági integráció szerepéről. A munkamegosztás és a specializáció fontosságát hangsúlyozta az egyéni tudás megszerzésére, amelyet befolyásol az idő, az egyén élettartama, és az tanulásra való hajlandósága is.

Előtte al-Asfahani és al-Ghazali is felvetette ennek ötletét a kenyér sütés példájával, ő pedig a ruha készítést is hozzá adta ezekhez.

4.4.3 TERMELÉSI KÖLTSÉGEK ÉS ÉRTÉK

Al-Dimashqi felvázolta, hogy egy termék értéke három tényezőtől függ: termékköltségtől, munkaerő igényességtől, valamint a termék iránti kereslettől. A munkaerő igényességre a smaragd bányászat esetét hozta fel, hogy amennyiben újabb munkaerőre lesz szükség, akkor a smaragd értéke megnő.

Megállapította, hogy az árak nem a termékek nagy mennyisége, hanem azok hiánya miatt nőnek meg, amennyiben a kereslet változatlan, mivel ez esetben túlkereslet alakul ki az adott termék iránt.

4.4.4 KERESLET, KÍNÁLAT, ÁR

Művei alapján nagy valószínűséggel, e három tényező kapcsolatának összefüggéseivel Al-Dimashqi tisztában volt. Érdekes megjegyezni, hogy az áremelkedést különböző kategóriákba sorolta. Kiindulásként a szakértők által megállapított átlag árat tekintette, összhangban az árucikkek típusával, a piaci feltételekkel, a kereskedelmi szokásokkal a térségben. Az átlagár fölé emelkedést méretétől függően különítette el, és három szakaszt különböztetett meg: az ár kismértékű emelkedését, a nagymértékű drágulást és a túlzott árnövekedést. Az ellenkező irányba hat lépést fogalmazott meg a nyugvótól a pangásig.

4.4.5 ÁREGYENLŐTLENSÉGEK

Al-Dimashqi rámutatott az áregyenlőtlenségekre a különböző régiókban és országokban. Az ár egyenlőtlenségek ellenére megalkotta az „egy termék egy ár törvény” elméletét, mely ma az árparitás elméleteként ismert. Vizsgálta az áruk piaci keresletét, és arra a következtetésre jutott, hogy az áruk kereslete nő, ahol azok ára emelkedik (Setia, 2011). Fontos még megemlíteni, hogy al-Dimashqi a pénzt, mint csereeszközt definiálta.

5. IBN AL-QAYIM ÉS A KORAI ISZLÁM GAZDASÁG KÉT LEGNAGYOBB GONDOLKODÓJA – IBN TAIMIYA ÉS IBN KHALDUN

5.1 IBN TAIMIYA (†1328)

Taqiuddin Abul Abbas Ahmad Ibn Taimiyah elsősorban a hadittal vagy a prófétai Szunnával foglalkozott, azonban a tafsirhoz¹³ és a fiqhhez való hozzájárulása sem kevésbé jelentős. Szintén írt a logikáról, filozófiáról, miszticizmusról és vallási összehasonlításról is. Ibn Taimiya a hanbalita iskola tanítómestere volt. Szabad gondolkodása és cselekvései miatt több éven keresztül volt börtönben. Rengeteg könyvet írt különböző aspektusokban az iszlám gondolkodásról és gyakorlatáról.

Al Hisba al Islam – A hisba intézménye című könyve máig kihatással van a társadalomtudomány területére. Ebben a műben Ibn Taimiya kifejtette a társadalomtudomány elméleti alapjait. A könyv fő témái a parancsolás a jó, tisztességes, helyes és megfelelő magatartás irányába és a tiltás az igazságtalan, rossz és helytelen dolgok miatt.

Muhtar Holland szerint Ibn Taimiya túlzott buzgalma egyeseket megrémít, míg másokat kísértésbe hoz. A szerző úgy vélte, hogy Taimiya mérsékelt és realisztikus volt, valamint nagy hangsúlyt fektetett a tudás, a kedvesség, a türelem és a nagylelkűség fontosságára (Holland, 1982).

Könyve tíz részből áll, melyek a következők: A hisba alapvető elvei, Etikai irányelvek az üzleti szabályozásra és a gazdasági életre, A kollektív jó és az állam felelőssége, Árszabályozás, Bűn és büntetés, A jó parancsolása és a rossz tiltása, Stratégiák a reformok végrehajtásához, Az ember és a mozgás, Társadalom és vezetés, A tudás, az igazságosság és az uralkodó/döntéshozó(k) feladatainak összefoglalása. Ebből is látszik, hogy Ibn Taimiyah széles látókörű gondolkodó volt.

Fontosnak találta a termék és a piac szempontjából a szolgáltatott információk minőségét és mennyiségét. Szerinte a fő cél az, hogy megakadályozzák a piaci tökéletlenségeket, amelyek az információk elhallgatása, rossz átadása miatt következhetnek be, és ezek befolyásolják a felek döntését.

Ibn Taimiya az eltitkolt információk elkerülésére azt javasolta, hogy a szerződéseket biztosítani kell, vagy bele kell foglalni, hogy amennyiben az egyik fél megszegi a kötelezettségeket, akkor a szerződés semmisnek tekinthető. A muhtasibok, feladata volt a piaci különbségek kiküszöbölése, ők felügyelték a bazárokat és a kereskedelmet. A piaci

¹³ a Korán szövegmagyarázatai

tökéletlenségek közé tartoztak többek között az áruk feltartóztatása a piac elérése előtt, az üzlet megkötése az uralkodó árak ismerete nélkül, ez utóbbi legtöbb esetben a vásárlókat hozta rosszabb helyzetbe. A piac elérésének joga még a Próféta által jött létre amiatt, hogy megóvjá a feleket attól, hogy kedvezőtlen helyzetbe kerüljenek, ezt a különböző iskolák gondolkodói továbbadták tanítványaiknak.

A piaci belépőket szintén védettnek kell nyilvánítani Taimiya szerint, tapasztalata szerint ők általában körültekintőbbek, jobban informálódnak a lehetőségekről, mint a már piacon levő társaik, akik viszont tapasztalattal rendelkeznek.

Szerinte a hatóságok, valamint a muhtasibok jogosultak arra, hogy az eladók által felhalmozott készleteiket valósértéken adják el, amikor az árukra túlkereslet jellemző, még akkor is, ha azokat a készleteket egy későbbi magasabb ár reményében halmozták fel. Ez a nézet megállapítja, hogy szükség van a gazdaság védelmére a piac önkényes manipulációjától, hogy a fogyasztókat és termelőket megóvhassák gazdasági igazságtalanságoktól (Holland 1982).

Ibn Taimiya véleménye ellentétesnek tűnhet a szabadpiaci feltételekkel, melyet a mai iszlám közgazdaságtan is javasol, de úgy gondolta, hogy szükség van állami beavatkozásra, mivel a szabadpiac nem működik bizonyos torzulások, valamint a monopolista tevékenységek miatt. Ugyanakkor erre csak akkor van szükség, ha a társadalom számára létfontosságú termékekről van szó.

Árszabályozás. Művének egyik legfontosabb fejezete az árszabályozásról szól. Sok érdekes megállapítást tett. Szerinte az árképzést fontos bevenni a piaci erők közé. Úgy gondolta, hogy a szabadpiac általános állapota a piaci erőkön alapszik beleértve az árképzést. Az árrögzítést is meghatározta és két csoportját különítette el: a megengedhetetlen rossz és a megengedhető igazságos árrögzítést. Az árrögzítés megengedhetetlen abban az esetben, ha az kárt okoz az eladóknak, mivel arra kényszeríti őket, hogy áron alul adják el termékeiket. Emiatt elesnek a nyereségtől, és ez akár a fennmaradásukat is veszélyeztetheti. Viszont a korábban említett esetekben, például az áruk felhalmozásakor az állam a meghatalmazott a piaci erők befolyásolására az árképzésen át.

Azt is felismerte, hogy ha az eladók árat emelnek az vagy egy cikk szükségessége vagy keresletének növekedése miatt következhet be. Ilyen körülmények között indokolatlan lenne árképzést alkalmazni az államnak. Azonban amennyiben az eladók a valós ár felett árulják a létszükségleti termékeket, szükség van állami beavatkozásra. Röviden Ibn Taimiya úgy határozta meg az árszabályozást, mint a valós értéken történő eladás kikényszerítése.

Ibn Taimiya elítélte a monopólium minden formáját, beleértve az oligopóliumot is, és a piaci manipuláció súlyos formáinak tekintette őket. Úgy gondolta, hogy egy adott áru monopóliuma káros mind a vásárlók, mind az eladók számára, mivel a piacra lépés nehéz, sőt van hogy lehetetlen. Ebben az esetben szükséges az árörögzítés, hogy még ekkor is valós értéken lehessen termékeket vásárolni.

Az állami beavatkozás szükségessége a gazdasági igazságtalanság eltávolítása miatt fontos. Az árak ellenőrzése nem csak hogy az állam vitathatatlan joga, hanem a kötelessége is. Azonban ennek hat feltétele van. Először is a piaci tökéletlenségek javítása különösképp a létszükségleti termékekre, a luxus termékekre ez nem vonatkozik, mivel azok csak a jómódú fogyasztók termékei. Másodszor fontos, hogy befolyásolják azt, hogy az eladó tartózkodjon az olyan áraktól, amelyek után a közeli jövőben ellátási hiányhoz vezethet egy áremelés. Ezt a kínálati erők manipulációjának nevezte. Harmadszor a piaci erők manipulálása a monopolista tevékenységek miatt, ami veszélyezteti mind a fogyasztók, mind a termelők lehetőségeit. Negyedszer a piac befolyásolása a valós értéken felüli eladás miatt. Ötödször az árak rögzítése, hogy valós értékeken lehessen termékeket vásárolni. Végül az árak rögzítése a gazdasági igazságtalanságok kiküszöbölése miatt.

Az állami beavatkozás másik formája a piaci erőkre az alapvető termékek elosztása. Ibn Taimiya úgy vélte, hogy nem szabad a piaci erőket érvényesülni a termelési szakaszban amennyiben az alapvető termékek gyártása hiányzik (Islahi, 2010).

5.2 IBN AL-QAYIM (1292-1350)

Ibn al-Qayim Ibn Taimiya tanítványa és hű követője volt. Taimiya halála után al-Qayim tovább vitte a tanításokat, gazdasági szakkörökben és osztályokban. Iszlám jogtudományt tanított az al-Sadriya iskolában Damaszkuszban, mielőtt elfoglalta a Jawziyah iskola imám pozícióját. A legtöbb műve más gondolkodók munkáinak összeválogatásából állt, habár számos könyvnek ő volt a szerzője, amelyeket Damaszkusz Központi Könyvtára őriz. Többek között Ibn Abd al-Haadi (-744), al-Fayruz Aabadi (-817), Ibn Rajab (-795), Ibn Kathir és még sok más híres iszlám gondolkodó műveiből válogatott (Islahi, 2004).

Gazdasági tanításait az alábbi csoportokra oszthatjuk:

- a szegénység és gazdagság összefüggései és kontrasztja,
- a zakát gazdasági jelentősége,
- a kamat, *riba al-fadl* és *riba al-nasi'ah*

- piaci mechanizmusok és árszabályozás

A szegénység és gazdagság. Al-Qayim tanításaiban igyekezett a szegénység és gazdagság egyensúlyát hangsúlyozni, fontos kihangsúlyozni, hogy nem utasította el a világi dolgokat. A próféták, mint Dawud, Sulaiman, Muhammad annak ellenére, hogy nagy vagyonuk volt, ők voltak a kor legvallásosabb emberei.

A zakát, vagyis a szegények számára egy évben egyszer fizetendő adó, nagyhatással van az emberek gazdasági életére. Éppen ezért al-Qayim kihangsúlyozta ennek szerepét, valamint kiemelte gazdasági jelentőségét. A zakát nem terhel minden vagyoni eszközt, csak azokat, amelyek képesek a növelni a jólétet. Ilyenek a ruhák, házak, berendezések. Létezhet 20%-os, 10%-os, 5%-os vagy 2,5%-os zakát. Szerinte a munkaerő befektetés által kell meghatározni ezeket az arányokat.

Al-Qayim szerint van még egy magyarázata annak, hogy miért kell más-más arányú zakátot fizetni, ez pedig a termékek eltérő növekedési aránya. Például a termények és gyümölcsök növekedése gyorsabb volt, mint az akkori kereskedelmi mozgások, így azok zakát aránya magasabb volt.

A zakátot egy évben csak egyszer kell kifizetni. Al-Qayim szerint is ez a leoptimálisabb, mert amennyiben havonta vagy hetente kéne fizetni, az káros lenne a zakát fizetők számára.

Al-Qayim a zakát nyolc kedvezményezettjét említi, akiket két csoportra oszt. Az egyik azoknak a csoportja, akik azért részesülnek a zakátból, mert szükségben szenvednek, ők a szegények (*fuqara*), rászorulóok (*masakin*), rabok (*fi'l-riqab*) és utazók (*ibn sabil*). A másik csoport a hasznossága miatt kapja, ilyenek a műgyűjtők (*amilun*), az egyeztetők (*muwallafah al-qulub*), a jó cél miatt eladósodottak (*al-gharimun*) és az Allahért harcolók (*fi' sabil Allah*), az utóbbiak csoportja nehezen behatárolható.

A kamat. Al-Qayim a kamat két csoportját különböztette meg. Az egyik a nyílt (*jali*), a másik pedig az álcázott (*khafi*) kamat volt. Ezek tilosak, mivel károsak a társadalom szempontjából, ezt a Korán is kihangsúlyozza. Ismertette a kamat formáit az iszlám megjelenése előtti időkből. Kiemelte, hogy a pénzszerzés e formáját sokszor a szegényebb rétegeknél alkalmazzák, tehát általában a kevésbé tehetősek fizetnek kamatot, ritkább esetben gazdagok, üzletemberek. Visszaautasítja azt az állítást miszerint régen a szegények kölcsönöket csak fogyasztási céllal kérvényeztek, valamint azt is, hogy az idő elteltével a kamatok megduplázódtak, majd megnégyszereződtek. Szerinte az iszlám nem tesz különbséget az uzsora és a kamat között, így mindkettő elutasítandó.

Sokan voltak, akik annak ellenére, hogy a kamatszedés halálos bűn volt, mégis alkalmazták azt. Al-Qayim elvetett minden ilyen trükközgetést.

Piaci mechanizmus és árszabályozás. Al-Qayim nézetei igen közel álltak mesterének, Ibn Taimiyah nézeteihez. Különösképp könyvében az ‘al-Turuq al-Hukmiyah’ látható, hogy hasonló gondolatokat írt le, mint Taimiyah Hisbah fi al-Islam’ című könyvében, például a piac ellenőrzése, árszabályozás, monopólium, állami beavatkozás.

Fő művében a kereslet, kínálatról is írt. Szerinte a normál ár az volt, amit a szabad piaci erők – kereslet, kínálat határoztak meg. Ha ez valami miatt nem jöhet létre, akkor az igazságos árrögzítését javasolta, figyelembe véve az eladó, illetve a vásárló érdekeit is.

Úgy gondolta, hogy a fő cél mindenesetben az igazságos ár, amellyel a hatóságok megvédhetik az embereket a kizsákmányolástól. Az árszabályozás kérdése az iszlám gondolkodókat megosztotta. Al-Qayim, ahogy Ibn Taimiyah álláspontja is a két szélsőséges nézőpont között van, tehát szerintük sem a feltétel nélküli állami szabályozás, sem pedig annak abszolút tilalma nem vezetett eredményre. Nem javasolták az árszabályozást, ha a szabadpiaci erők tudják az árakat alakítani és javasolják a monopólium, illetve a piaci tökéletlenségek meglétekor.

Könyve foglalkozik továbbá az al-Hisba intézményével is. Ez a muzulmán államok gazdasági aktivitásának ellenőrzésére, beavatkozásra és felügyeletére jött létre. Ez egy független intézmény volt, tehát nem tartozott a végrehajtó hatóságok, a kormányzatok és egyéb állami tisztségviselők alá.

Érdekes összehasonlítani al-Qayim és Ibn Taimiya gazdasági elképzeléseit. Mindketten érintették a gazdagságot és a tulajdont. Ám Taimiya sokkal átfogóbban és több dimenzióban közelítette meg ezeket a kérdéseket. Ellentétben a szufistákkal ő a gazdaságot részesíti előnyben a szegénységgel szemben. Úgy vélte a gazdagság a jó erkölcsi élet előfeltétele. Ezzel ellentétben al-Qayim egy egész könyvet szentelt a gazdagság és szegénység összehasonlítására.

A zakátról Ibn Taimiya főművében széles körben tárgyal az államháztartás témakörénél. Qayim viszont a zakát gazdasági jelentőségeiről írt, ebben az esetben felülmúlta tanárát. Az árszabályozásról mindketten hasonlóképp gondolkodtak. Al-Qayim nagyobb jelentőséget nyilvánított a mezőgazdaságnak, mint a kereskedelemnek, ebből az következik, hogy a korábbi iszlám gondolkodók véleményét ebben a kontextusban figyelmen kívül hagyta.

Vannak bizonyos gazdasági kérdések, amelyekben al-Qayim hozzájárulásai elhanyagolhatók, ilyenek az állam szerepe a gazdasági életben, partnerség és egyéb gazdasági szerveződések,

valamint az államháztartás szerepe. Taimiya, mint láhattuk ezeken a területeken is jelentős összefüggésekre jött rá (Islahi, 1984).

5.3 IBN KHALDUN (1332-1406)

Ibn Khaldun 1332-ben született Tunéziában. Arisztokrata család leszármazottja volt, rendkívül színes életútja volt. Kortársaihoz hasonlóan tanulmányait ő is a Korán, a Szunna, a jogtudomány megismerésével kezdte, majd később az arab miszticizmus és az arisztotelészi filozófia is érdekelni kezdte. Egy évre börtönbe is került, mivel a szultán iránti hűsége megkérdőjeleződött, azonban szabadulása után a szultánt szolgálta. Élete során megfordult Tunéziában, Kordobában és Kairóban is. A malikita iskola Nagy Bírójává vált Kairóban, majd elzarándokolt Damaszkuszba és Mekkába. Ezeknek is köszönhetően hatalmas politikai és társadalmi tapasztalatokra tett szert, amely hozzájárult művének megalkotásához. 1406-ban halt meg, máig is Kairóban nyugszik (Wilson et al., 2006).

Fő műve a Muqaddimah – Bevezetés, 1377-ben készült el. Azt vallotta, hogy a történelemről való írás egy művészet, és kutatói elmét, illetve alapos vizsgálatot követel, amely a történelmet elvezeti az igazsághoz.

Ebben kifejtette gazdasági tanításait. Már pályafutása kezdetén is felismerte, hogy szükség van gazdasági integrációra, amely alapvető összetevője a társadalmi életnek. Példaként a kenyérsütés folyamatát említette, mely során sokak együttműködésére van szükség. Kijelentette, hogy az ember ösztönösen társasági lény, és ha egy társadalom tagja szeretne lenni, együtt kell működnie a gazdasági tevékenységekben. Ez az együttműködés különösen fontos, ha további bonyolult termelési tevékenységek vannak, mint ahogy a termelőnek szüksége van önvédelemre, vezetésre, valamint gazdasági integrációra.

Ibn Khaldun szerint az uralkodó kereskedelmi tevékenységei károsak az alattvalókra nézve, még pedig az alábbiak miatt:

- A mezőgazdasági termelőknek nehezebb megvásárolniuk állatállományukat és azon áruk összességét, melyek kapcsolódnak tevékenységeikhez, mivel az uralkodóknak sokkal több forrásuk van erre,
- Az uralkodó a mezőgazdasági termékeket és a rendelkezésre álló árut tetszése szerint oszthatja el. Csökkentheti az árakat, és emiatt a termelők is kénytelenek lesznek erre, ami egy idő után sokuk fennmaradását is veszélyeztetheti.

- Az uralkodó arra kényszerítheti a kereskedőket, hogy tőle vásárolják meg a termékeket, akár a lehető legmagasabb áron, ez szintén a kereskedők megélhetési problémáihoz vezethet.

Az állami verseny a társadalom tagjaival a munka ellenőztönzője lehet, és tönkretetheti a költségvetési struktúrát, mivel a bevételek legtöbbje az adókból és a vámokból jön be, mely a gazdálkodóktól és kereskedőktől érkezik, és ha ők abbahagyják tevékenységeiket a bevételek veszélyesen –óriási mértékben lecsökkennek. Ibn Khaldun azt is megállapította, hogy ha az uralkodó összehasonlítja az bevételeket, melyet kis profittal kereskedelmi tevékenysége által ért el, észreveheti, hogy ez sokkal kevesebb, mint a kereskedők adóbevételeiből származó haszon. Tehát az uralkodó az állami forrásokat az adóbevételeken keresztül javíthatja saját kereskedelmi tevékenysége nélkül. Egyenlő bánásmóddal szintén növelhetők az adóbevételek. A társadalom tagjait ösztönözni kell a munkára, mivel ez növeli az adóbevételeket. Az uralkodók rosszul kezelt kereskedelmi tevékenysége akár a gazdaság megsemmisüléséhez és az uralkodó osztály széteséséhez vezethet. Amikor a gazdálkodók és a kereskedők nem tudnak saját tőke növekedést elérni, a mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységen keresztül a csökkenő profit miatt a tőke tehát lecsökken, végül el is tűnhet, mivel a kiadások fedezésére kell felhasználni. Ez a folyamat tönkre teheti a gazdaságot.

A gazdaság veszélybe kerülhet akkor is, ha az uralkodó felvásárolja a gazdálkodók, illetve kereskedők termékeit, majd egy általa meghatározott áron tovább értékesíti azokat a köznépnek. Ez sérti a közjogokat (Karatas, 1993).

5.3.1 A FOGYASZTÁSI HAJLANDÓSÁG, A MUNKA ÉS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

Ibn Khaldun megfigyelései alapján érdekes következtetésre jutott a fogyasztási hajlandósággal kapcsolatban. A fogyasztás pozitív hatással lehet a gazdaság fejlődésére és a városok, mint kereskedelmi központok növekedésére. A fogyasztás hiánya pedig ellenkező hatással járhat, ezt a megtakarítás paradoxonának nevezte.

Kiindulópontnak a munkát tekintette, amely jólétet és gazdasági fejlődést eredményez, ezt úgy pontosította, hogy a kombinált munkaerő, mely rendelkezésre áll egy adott városban többet termel, mint a dolgozók igényei és szükségletei. A többlet munkát két felé lehet irányítani: egyrészt a luxus termékek termelése felé, másrészt egyéb városok szükségleteinek kielégítésére. Mivel a luxus termékek és az egyéb városok export cikk kereslete is nő, a nyereség a munkaértékének felel meg, és a jólét emelkedéséhez vezethet a városban többlet

munkaerővel. Ez a folyamat ismétlődhet, ha a népesség száma növekszik. A rendelkezésre álló munkaerő növekedése, ezáltal a luxus termékek iránti kereslet növekedés összhangban van a profit növekedésével. Ibn Khaldun tehát azt vallotta, hogy a népesség növekedése önmagában nem jelent problémát a gazdaság fejlődésére nézve, épp ellenkezőleg, ez további gazdasági növekedéshez vezethet. Erre válaszul azt mondhatnánk, hogy a termelési lehetőségek végesek, mivel egy bizonyos fokú népességnövekedés munkanélküliséghez vezet

A XX. században John Maynard Keynes is az állami kiadások és a munkahelyteremtés kapcsolatáról, valamint a jövedelem fogyasztási hajlandóságra gyakorolt hatásairól, és arra a következtetésre jutott, hogy a jövedelem növekedésével a fogyasztási hajlandóság csökken. Ibn Khaldun is hasonló következtetéseket vont le vizsgálatainak során.

Ibn Khaldun írt a városi bevételek és kiadások összefüggéseiről is, már ekkoriban úgy gondolta, hogy a bevételek és kiadások egyenlege minden városban kimutathatók. Amennyiben a bevételek magasak, akkor a kiadások is és vice versa. Ha mind a bevételek, mind a kiadások magasak, akkor a lakosság egyre inkább kedvezőbb helyzetben lesz, és a város növekedésnek indul (Wilson et al., 2006).

5.3.2 ÁRAK

Ibn Khaldun kijelentette, hogy az árat két fő tényező befolyásolja: a kereslet és a kínálat. A termelési költség hatása a kínálat helyzetére hasonlóképp volt megállapítva. Véleménye szerint minden az állami jóléttől függ, különböző mértékben az alapvető- és a luxuscikkekre nézve. Azt tapasztalta, hogy amennyiben egy gazdaság virágzik, az alapvető cikkek ára alacsony, míg a luxuscikkeké magas. Ez esetben a termékek kereslete és kínálata játszhatja az ármeghatározó szerepet. Ibn Khaldun azt vallotta, hogy az állami jólét feltétele az optimális rendelkezésre álló munkaerő, és a megfelelő mennyiségű természeti erőforrások megléte.

Ibn Khaldun azt tapasztalta, hogy amíg az alapvető termékek kereslete stabil, és kínálata képes kielégíteni a keresletet, addig azoknak az ára alacsony marad. Azonban elképzelhető, hogy természeti csapás vagy a termelési költségek növekedésének következtében a kínálat nem tudja kielégíteni a keresletet, így az a termékek ára nőni fog. Ebből következtetni lehet a kereslet rugalmasságára, Ibn Khaldun azonban nem használta ezt a kifejezést.

A luxus termékek esetében más a helyzet, amennyiben a kínálat kielégíti a keresletet, akkor árak magasak, míg ha a kínálat csökken az árak is csökkennek. A kereslet rugalmassága az alapvető termékekénél ezek alapján alacsony, míg a luxus cikkekénél magas (Wilson et al., 2006).

5.3.3 A MUNKA ÉRTÉKELMÉLETE

Ibn Khaldun volt az első gondolkodó, aki a történelem során először megfogalmazta a munka értékelméletét, emiatt is vannak olyan közgazdászok, akik a közgazdaságtan atyjaként nevezik őt. Érdekes megjegyezni, hogy Ibn Khaldun sosem nevezte elméletnek, azonban hasonlóképp Adam Smithhez, részletesen bemutatta a munkával kapcsolatos elképzeléseit. David Hume 1752-ben fejtette ki, hogy a világon minden megvásárolható a munkával. Ezt később Adam Smith is felhasználta, amikor az 1776-os főművében, A nemzetek gazdagságában ezt írta: minden amit megvehetünk pénzért vagy áruért cserébe, az megvásárolható munkával is, mint amit megkövetelünk fáradtságok árán a testünktől. Ez a pénz illetve ezek a termékek megtakaríthatók az erőfeszítések által. Minden áru cserélhető értékének igazi mércéje tehát a munka. Hasonlóképpen Ibn Khaldun is leírta ezt A bevezetés című főművében. Tehát Ibn Khaldun szerint is az érték forrása a munka. Ez szükséges az összes jövedelem és tőke felhalmozásához.

Ibn Khaldun úgy vélekedett, hogy igaz, hogy a tárgyak értékét a ráfordított nyersanyagok és természeti erőforrások tartalmazzák, azonban a ráfordított munka és erőfeszítés által növekszik az értéke. Igaz, hogy Ibn Khaldun szerint a munkát úgy lehet értelmezni, mint a szükséges és elégséges feltételt a bevételekhez és a profithoz, azonban ehhez természeti erőforrások is szükségesek. Azt vallotta továbbá, hogy a munka és az erőfeszítés termeléshez vezethet, amelyeket csere útján pénzzé is lehet alakítani, vagyis akkoriban arannyá vagy ezüstté.

Ibn Khaldun magyarázatot adott a különböző tevékenységek eltérő bevételeire. Ezt a különböző készségekre, a piac méretére, elhelyezkedésére vezette vissza. Azt is kifejtette, hogy bizonyos munkaerő egyre értékesebbé válik, ekkor a kereslet meghaladja a kínálatot, így nőni fog a keresetük. A magas kereset bevonz más termelőket is, amely megemeli a kínálatot, ebből következőleg a nyereség alacsonyabb lesz.

Ibn Khaldun kihangsúlyozta az „extra erőfeszítés” fontosságát, amely később „marginális termelékenységgént” vált ismertté a jóléti társadalmakban.

Ő volt az első aki kimondta, hogy a munkaerő hozzájárul a nemzetek jólétéhez, tehát már globálisan gondolkodott. Arról írt, hogy a munkaerő hatékonyság növeli a termelékenységet, ezáltal a termékek cseréjét, és ez az alapja egy nemzet jólétének (Baeck, 1991).

6. ÖSSZEGZÉS

Látható, hogy elég összetett gondolkodás jellemezte a korai iszlám gondolkodókat, és az is, hogy sok gazdasági elméletet már abban a korban felismertek. A korai iszlám gondolkodás alapja a klasszikus muzulmán gondolkodó iskolák kialakulása volt.

Elsőként az adózás és az államháztartás fontosságát foglalta könyvbe Abu Jusuf, majd al-Ghazali már a kereslet, kínálat, profit kezdetleges formáit is definiálta. Al-Dimashqi felismerte a munkaerő, a specializáció és a gazdasági integráció szerepét a gazdaságban, ahogy a termelési költségekről és a kereslet kínálat szerepéről is kifejtette véleményét.

Ibn Taimiya legfontosabb gondolata az árszabályozás, valamint az állami szabályozás fontosságának megállapítása volt. Fontos még megemlíteni, hogy a mai iszlám társadalomtudomány kialakulásában is nagy szerepet játszottak észrevételei. Tanítványa Ibn Qayim a kamatra is kitért.

A legismertebb iszlám gondolkodó, Ibn Khaldun jött rá talán a legfontosabb összefüggésre, nevezetesen a munka értékelméletére. Érdekes megemlíteni, hogy a legfontosabb muzulmán gondolkodók éppen az iszlám hanyatlásának kezdetén jelentek meg, és utánuk több évszázadig nem fejlődött tovább az iszlám közgazdaságtan.

Úgy gondolom, hogy érdemes lenne megvizsgálni, hogy vajon milyen hasonlóságok, és különbségek fedezhetők fel a mai értelemben vett iszlám közgazdaságtan, valamint a hagyományos közgazdaságtan között, azonban ez már egy másik dolgozat részét képezheti.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Abu Jusuf
<http://www.teachislam.com/dmdocuments/60/ISLAMIC/A%20Biography%20of%20Imam%20Abu%20Yusuf%20%28RA%29.pdf>, letöltve: 2012.03.26
2. Baeck, L. (1991): The Economic Thought of Classical Islam, International Council for Philosophy and Human Studies
3. Chapra, U. (2001): What is Islamic Economics?, Islamic Development Bank
http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CC8QFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.irtipms.org%2FOpenSave.asp%3Fpub%3D66.pdf&ei=ituJUPG2KovLtAbT9ICoDg&usg=AFQjCNGDE11Kg_QeQS8nlkv-b1SX5xmLtw, letöltve: 2012.03.19
4. Holland, M. (trans.) (1982): Ibn Taymiya: Public Duties in Islam, Leicester, England: Islamic Foundation http://mpira.ub.uni-muenchen.de/41390/1/Public_Duties_in_Islam.pdf, letöltve: 2012.09.22
5. Ibn Hazm: <http://islamiceconomicthought.blogspot.hu/2009/09/economic-thought-of-ibn-hazm.html>, letöltve: 2012.07.14
6. Islahi, A. A. (1984): Economic thought of Ibn al-Qayyim, King Abdulaziz University, Jedah, Saudi Arabia,
<http://islamiccenter.kau.edu.sa/english/Publications/Islahi/Economic%20Thought%20of%20Ibn%20Al%20Qayyim%20%281292-1350%20AD%29.pdf>, letöltve: 2012.08.23
7. Islahi A. A. – Ghazanfar M. (1997): Economic thought of al-Ghazali, King Abdulaziz University, Jedah, Saudi Arabia,
http://www.kau.edu.sa/Files/195/Researches/56127_26441.pdf, letöltve: 2012. 08.01

8. Islahi, A. A. (2004): Contributions of muslim scholars to economic thought and analysis (11-905 A.H./632-1500 A.D.), King Abdulaziz University, Jedah, Saudi Arabia
9. Islahi A.A. (2010): Ibn Taimiya On The Need For a State,
<http://ebookbrowse.com/need-for-state-ibn-taymiyyah-pdf-d33062543>, letöltve: 2012.08.27
10. Kahf, M. (1991): The economic role of state in islam
http://monzer.kahf.com/papers/english/economic_role_of_state_in_islam.pdf, letöltve: 2012.08.13
11. Karatas, S (1993): Economy theory of Ibn Khaldun and rise and fall of nations,
<http://www.uned.es/congreso-ibn-khaldun/pdf/11%20Selim%20Karatas.pdf>, letöltve: 2012.07.16
12. Murad, A. (2004): Understanding the four madhabs,
<http://masud.co.uk/ISLAM/ahm/newmadhh.htm> (letöltve: 2012.04.21)
13. Németh Pál ford. (2003): Abú-Hámíid Mohammed al-Ghazali: A tévelygésből kivezető út, Stichting Mikes International alapítvány, Hága, Hollandia
14. Setia, A. (2011): Ja'far ibn 'Ali al-Dimashqi on community, money, and prudent management in trading and spending: four excerpts from his Kitab al-Isharat ila Mahasin al-Tijarat,
<http://www.thefreelibrary.com/Ja%27far+ibn+%27Ali+al-Dimashqi+on+community,+money,+and+prudent...-a0260943479> (letöltve: 2012.08.01)
15. Short introduction to islam, 2010 <http://religionandmore.wordpress.com/2010/07/12/a-very-very-short-introduction-to-islam/>, letöltve: 2012.04.26
16. Quadiri H (2002): The myth of a Jafari Madhhab,
<http://www.islamawareness.net/Madhab/Jafari/myth.html>, letöltve: 2012. 04.21
17. Wilson R., el-Ashker, A (2006): Islamic Economics: A short history; Koninklijke Brill, Leiden, Netherlands